

Notities van een lezer (2)

BERT GASENBEEK (1953, Hollandsche Rading) is Directeur van het Humanistisch Historisch Centrum (HHC, v/h Humanistisch Archief) en het J.P. van Praag Instituut

Atheïst of multiculturalist? Dat lijken de twee posities te zijn die je na 9/11 juist in kringen van vrijdenkers of humanisten nog maar kan innemen. Toen ik in 1975 lid werd van het Humanistisch Verbond speelde atheïsme geen enkele rol. Ik werd lid vanwege mijn interesse voor de geschiedenis van de humanistische traditie en omdat het humanisme in die tijd een duidelijk sociaal gezicht had met aandacht voor thema's als solidariteit en rechtvaardigheid. Als humanist hield ik me niet meer met de godsvraag bezig. Maar door de zogenaamde terugkeer van religie in de samenleving word je – zeker in kringen van vrijdenkers – welhaast gedwongen om als atheïst uit de kast te komen.

Om deze reden was ik extra benieuwd naar de twee lezingenbundels die onder redactie van Jurgen Slembrouck bij University Press Antwerp zijn verschenen. Het gaat om de bundels *Onze waarden? Welke toekomst voor het humanisme?* (€ 20,=) uit 2010 en *Voorbij het atheïsme? Over de relatie tussen atheïsme en humanisme* (€ 17,=) uit 2011. In de eerste bundel staat de vraag centraal wat het betekent om vandaag de dag humanist te zijn in een wereld waarin commerciële en godsdienstige mens- en wereldbeelden steeds dominanter zijn. De lezingen van de 7 sprekers zouden in moeten gaan op twee belangrijke maatschappelijke vraagstukken: de ecologische gevolgen van de consumptiemaatschappij en de plaats en rol van levensbeschouwingen in het publieke leven.

Belangrijke vraagstukken natuurlijk, waarbij het voor mij dan vooral gaat om humanistische antwoorden op de huidige crisis van het neoliberale kapitalisme en op fundamentalistische aspecten van de godsdiensten. Helaas gaven de gebundelde lezingen mij op deze vragen weinig antwoorden. Ik wil de lezer niet onthouden dat Floris van den Berg – vrijdenker en docent milieufilosofie aan de Universiteit Utrecht – in een originele bijdrage een krachtig pleidooi hield voor wat hij ecohumanisme noemt. Zijn stelling is dat als het humanisme een levensbeschouwing wil zijn die antwoord geeft op de fundamentele vragen van het menselijk bestaan, dat dan de blik verbreed dient te worden. De focus moet dan verplaatst worden van zingeving, religie en secularisatie naar milieu en dieren. Van den Berg is om tot zijn ethische theorie te komen echter tamelijk radicaal in zijn afwijzen van de morele gevolgen van de handelingen van de gemiddelde Westerse mens zoals vlees eten, op vliegvakantie gaan, katoenen kleding dragen, etc.

In de bundel *Voorbij het atheïsme* staat de vraag centraal welke plaats er in de huidige seculiere samenleving nog is voor een (on)godsdienstig mens- en wereldbeeld, of dat (on)geloof louter een privé-aangelegenheid moet zijn. Actuele antwoorden biedt de bundel nauwelijks, maar wie zijn kennis van de geschiedenis en de grondslagen van het atheïsme wil opfrissen kan ik de bundel zeker aanbevelen. Zelf kies ik als humanist niet tussen de zwart-witte tegenstelling atheïst of multiculturalist, want voor mij is het duidelijk dat de geschiedenis van het humanisme in Nederland na de Twee Wereldoorlog heeft laten zien dat er ook een 'derde' positie mogelijk is. Namelijk, dat er vanuit een atheïstisch, maar ook vanuit een religieus uitgangspunt, een humanisme mogelijk is dat actief de grondrechten van de mensen in de democratische samenleving verdedigt. En daarmee tegelijkertijd de plaats en rol van godsdienst in het publieke domein accepteert, zolang daardoor die grondrechten niet worden aangetast. Overigens betekent dat voor mij ook dat artikel 6 over vrijheid van godsdienst en levensovertuiging niet in de Grondwet thuishoort, omdat andere grondrechten die vrijheid al mogelijk maken.

* *
*

Na deze lange en theoretische uiteenzetting wil ik de lezer attenderen op een aparte en oude publicatie die ik recentelijk onder ogen kreeg, nl. *De amusante bijbel* die de Franse schrijver Léo Taxil in 1897 in 3 delen publiceerde. Taxil (1854-1907), pseudoniem voor Marie J.G.A. Jogand-Pagés, kreeg in zijn

jonge jaren een streng katholieke opvoeding bij de Jezuïeten, waardoor hij – volgens Wikipedia – sterk antiklerikale gevoelens ontwikkelde. En een zeer grappige en scherpe kijk op de bijbel. Zijn vertaalde boek verscheen in 1907 in één deel in Nederland en in 1920 in 3 delen bij De Roode Bibliotheek, de

vermaarde uitgeverij van de anarchist en vrijdenker Gerhard Rijnders. Ik heb genoeglijke uren leesplezier gehad van het boek dat verscheen met de ondertitel ‘*volledige editie met de letterlijke aanhalingen uit de heilige schrift en al de weerleggingen van Voltaire, Bolingbroke, Toland en andere beoordeelaars*’. Op prachtig satirische wijze en met 400 komische plaatjes wijst Taxil op de vele fouten, inconsistenties en valse overtuigingen in de bijbel. Ik kan me voorstellen dat destijds de lezers van de Roode Bibliotheek het boek met rode oortjes gelezen moeten hebben. Het boek staat vol met zinnnetjes als ‘het is nutteloos om te trachten dit te

begrijpen’, bijv. na de zoveelste scheppingsdaad van god, zoals ‘en er was licht’. Het boek wordt tegenwoordig nog volop voor schappelijke prijzen aangeboden op Boekwinkeljes.nl. Leo Taxil was overigens wel een aparte figuur: in 1886 bekeerde hij zich voor korte tijd tot zijn vroegere geloof...

* *

*

In mijn vorige *Notities* besprak ik enkele boeken die de laatste jaren van en over Multatuli waren verschenen. Ik bewaarde Atte Jongstra's *Kristalman – Multatuli-oefeningen* (De Arbeiderspers, 2012, € 29,95) vol verwachting voor deze Notities. Jongstra schreef tenslotte in 1985 *De Multatulianen*, waarin hij een overzicht gaf van de weerklank die Multatuli kreeg na zijn dood tot 1985. Daarin ook veel over Multatuli en de vrijdenkers. Hoewel het geen sterk boek is – fragmentarisch, slordig gedocumenteerd en zonder eigen visie op Multatuli – maakte *Kristalman* mij nieuwsgierig. De titel verwijst naar het schrijverschap van Multatuli zoals Jongstra dat ziet: schrijven als een vorm van kristallisatie van gedachten, aan elkaar geregen door vele associaties. Snel werd me bij lezing duidelijk dat Jongstra – die voor dit boek nog eens al het werk had gelezen en uitgepluisd – zich niet als Multatuliaan, en dat hoeft natuurlijk ook niet, maar als anti-Multatuliaan opstelde. Het werk van Multatuli, en met name *Millioenen-Studiën*, gebruikt Jongstra vooral als kapstok om zelf, in een losse essayistische

Atte Jongstra

Kris Multatuli- oefeningen tal man

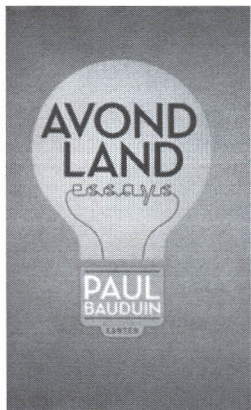
vorm, in te gaan op de aparte kanten en bepaalde aspecten van het werk van Multatuli. Zo neemt Jongstra zaken als ‘worst, bokking, kunsttanden, kachels, het drillen van rekruten’, als uitgangspunten voor zijn beschouwingen. Op zich schrijft Jongstra onderhoudend, maar na tweederde van het boek heb ik de rest nog maar diagonaal uitgelezen. Het is al met al een bont geheel geworden en met Multatuli heeft Jongstra vooral eigenzinnigheid gemeen. Door het sterk benadrukken van de mindere, kleingeestige kanten van Multatuli – die hij ook had – en het in twijfel trekken van de ideële motieven van zijn schrijverschap, verschijnt Multatuli bij Jongstra louter als een narcistisch, op zichzelf gericht schrijver. Maar, als er nu één boek is dat ik de afgelopen jaren las waarin de auteur niet nalaat voortdurend naar zijn ‘vele en bijzondere’ andere boeken te verwijzen, dan is het Jongstra wel... Ik zal het de beginnende Multatulilezer niet willen aanraden, maar echte Multatulianen kunnen niet om dit boek heen.

* *

*

Tot slot heb ik nog een echte aanrader: *Avondland-essays; essays van een onafhankelijk denker* van Paul Bauduin. Het verscheen begin dit jaar, bezorgd door en onder redactie van Maarten Looij en Enno Nuy, bij de nieuwe uitgever Xanten (€ 24.95). Ik vermoed dat vrijwel niemand van de lezers van *De Vrijdenker* ooit van Paul Bauduin (1905-1999) gehoord heeft. Dat zou ook niet kunnen, omdat dit

boek het eerste is met filosofisch werk van Bauduin. Het boek kwam ook op aparte wijze tot stand. Bauduin, geen vakfilosoof, las als jongeling veel grote filosofen onder het motto “liever in niets geloven, dan in onzin”. Hij wilde loskomen van het geloof en het leven en de wereld begrijpen. Al lezend, denkend en schrijvend vormde hij zijn eigen levensbeschouwing. Na de Tweede Wereldoorlog, waarin hij krijgsgevangenschap doormaakte en dwangarbeid verrichtte aan de Birmaspoorlijn, maakte hij carrière in de reclame en schreef succesvolle boeken over marketing. Uit angst voor een derde wereldoorlog emigreert hij in 1978 naar California. Tot zijn grote verdriet slaagde hij er niet in om zijn essays bij leven gepubliceerd te krijgen. Wel komt hij met Maarten Looij (1920) in contact, aan wie hij zijn essays nalaat. Na veel inspanningen slaagt deze met steun van Enno Nuy erin om het boek te publiceren.

Waarom al deze moeite om de essays van een niet geschoold filosoof uit te kunnen geven? Ik denk dat er een paar redenen zijn. Allereerst slaagt Bauduin erin om op een volstrekt heldere en onderbouwde wijze de belangrijkste filosofische en politieke kwesties – de vragen naar waarheid, vrijheid, kennis, goed en kwaad – aan de orde te stellen. Ook komen maatschappelijke en politieke vragen aan de orde. Ten tweede is hij een zeer origineel en zelfstandig

denker die niets moet hebben van beroepsfilosofen. Ten derde schrijft Bauduin erg goed: geestig, spitsvondig en met een mooi taalgebruik. Ik heb met plezier en instemming veel van zijn meer dan vijftig bijdragen in deze bundel gelezen. Ook die bijdragen – bijvoorbeeld over de minimale staat en de politiek in de VS – waarmee ik het volstrekt niet mee eens ben. Want Bauduin was een origineel en zelfstandig denker, en bovenal een scepticus naar mijn hart.

Ik besluit deze Notities met enkele aforismen uit zijn boek. Over religie: *‘Het gegeven dat mensen altijd in God hebben geloofd, bewijst niets over het bestaan van God, maar zegt veel over het menselijke brein’*. En over de mens: *‘De mens is een rationeel dier, maar meer dier dan rationeel’*. Vervolgens: *‘Hoe meer je over de menselijke geschiedenis leest, hoe meer je je er aan stoort dat evolutie al die moeite heeft gedaan om de menselijke soort te produceren’*.